

INHOUD

DANKWOORD 10

Deel een
KINDERTIJD OP HET PLATTELAND 11

Deel twee
JOHANNESBURG 63

Deel drie
GEBORTE VAN EEN VRIJHEIDSTRIJDER 91

Deel vier
DE STRIJD IS MIJN LEVEN 133

Deel vijf
HOOGVERRAAD 183

Deel zes
DE ZWARTE PIMPERNEL 241

Deel zeven
RIVONIA 281

Deel acht
ROBBENEILAND: DE DONKERE JAREN 345

Deel negen
ROBBENEILAND: HET BEGIN VAN DE HOOP 407

Deel tien
ONDERHANDELEN MET DE VIJAND 461

Deel elf
VRIJHEID 503

Register 565

DANKWOORD

Zoals de lezers zullen ontdekken, heeft dit boek een lange voorgeschiedenis. In 1974, tijdens mijn gevangenschap op Robbeneiland, begon ik clandestien aan het schrijven ervan. Zonder de onvermoeibare inzet van mijn oude kameraden Walter Sisulu en Ahmed Kathrada om mijn geheugen op te frissen, had ik het boek waarschijnlijk niet kunnen voltooiën. Het manuscript dat ik bij me gehouden had, werd door de autoriteiten ontdekt en in beslag genomen. Maar dank zij de unieke kalligrafische talenten van mijn medegevangenen Mac Maharaj en Isu Chiba heeft het originele manuscript veilig zijn bestemming bereikt. Na mijn vrijlating uit de gevangenis in 1990 heb ik de draad weer opgepakt.

Vanaf mijn vrijlating heb ik een overvolle agenda met veel verplichtingen en verantwoordelijkheden, waardoor ik weinig tijd over had om te schrijven. Gelukkig kreeg ik de steun van toegewijde collega's, vrienden en mensen uit de uitgeverwereld die me geholpen hebben bij de uiteindelijke voltooiing van mijn boek en die ik daar graag voor wil bedanken.

Ik ben Richard Stengel zeer dankbaar voor zijn steun bij de totstandkoming van dit boek; voor zijn onschatbare hulp bij het bewerken en herzien van de eerste delen en bij het schrijven van de laatste delen. Met genoegen denk ik terug aan onze vroege ochtendwandelingen in Transkei en aan de vele uren die hij me geïnterviewd heeft in Shell House in Johannesburg en bij mij thuis in Houghton. Mijn bijzondere waardering gaat uit naar Mary Pfaff die Richard bij zijn werk geholpen heeft. Verder heb ik gebruik gemaakt van het advies en de hulp van Fatima Meer, Peter Magubane, Nadine Gordimer en Ezekiel Mphahlele.

Ik wil in het bijzonder mijn kameraad Ahmed Kathrada bedanken voor de vele uren die hij heeft gespendeerd aan het corrigeren en herzien van het verhaal en aan het controleren van de feiten. Mijn hartelijke dank aan de staf van het ANC, die met veel geduld heeft geregeld dat het boek tot stand kwam, maar in het bijzonder aan Barbara Masekela voor de efficiënte coördinatie. Hetzelfde geldt voor Iqbal Meer, die vele uren heeft besteed aan de zakelijke aspecten rondom het boek. Ik ben mijn uitgever, William Philips van Little, Brown dankbaar omdat hij me vanaf het begin van dit project in 1990 geholpen heeft en de tekst heeft geredigeerd, en zijn collega's Jordan Pavlin, Steve Schneider, Mike Mattil en Donna Peterson. Verder wil ik graag professor Gail Gerhart bedanken voor het natrekken van de feiten van het manuscript.

I

Behalve het leven, een sterk gestel en een duurzame band met het Thembukoningshuis was het enige dat mijn vader me bij de geboorte geschonken heeft een naam, Rolihlahla. In het Xhosa betekent Rolihlahla letterlijk 'hij die de takken van de boom trekt', maar populair gezegd is het eerder 'onrustzaaier'. Ik geloof niet dat namen het lot bepalen of dat mijn vader op de een of andere manier mijn toekomst voorvoelde, maar later zouden vrienden en familieleden de vele stormen die ik zowel heb veroorzaakt als doorstaan schertsend aan mijn geboortenaam toeschrijven. Mijn meer bekende Engelse voornaam werd me pas op mijn eerste schooldag gegeven, maar nu loop ik op mezelf vooruit.

Ik ben geboren op 18 juli 1918 in Mvezo, een klein dorpje aan de oevers van de Mbashe-rivier in het district Umtata, de hoofdstad van Transkei. Mijn geboortjaar werd gekenmerkt door het einde van de Grote Oorlog, het uitbreken van een griep epidemie die miljoenen mensen over de hele wereld het leven kostte, en het bezoek van een delegatie van het African National Congress aan de vredesconferentie van Versailles om daar uiting te geven aan de grieven van de Afrikaanse bevolking van Zuid-Afrika. Mvezo was echter een afgelegen dorp, een klein gebiedje ver van alle wereldgebeurtenissen, waar men al eeuwenlang op bijna dezelfde wijze leefde.

Transkei ligt zo'n 1300 km ten oosten van Kaapstad en ongeveer 900 km ten zuiden van Johannesburg, tussen de Kei-rivier en de grens van Natal, tussen de ruige Drakensberge in het noorden en het blauwe water van de Indische Oceaan in het oosten. Het is een prachtige streek met golvende heuvels, vruchtbare valleien en honderden rivieren en beken, waardoor het landschap zelfs in de winter groen blijft. Transkei was een van de grootste districten binnen Zuid-Afrika, ongeveer ter grootte van Zwitserland, met een bevolking van ongeveer drieënhalve miljoen Xhosa's en een kleine minderheid Basotho's en witten. Het is het land van de Thembu's, die deel uitmaken van het Xhosa-rijk, waartoe ik behoort.

Mijn vader, Gadla Henry Mphakanyiswa, was *chief*, zowel vanwege zijn afkomst als door de traditie. Hij werd officieel benoemd tot chief van Mvezo door de koning van de Thembu-stam, maar onder het Britse bewind moest zijn benoeming bekrachtigd worden door de regering, in Mvezo vertegenwoordigd door de plaatselijke magistraat. Door zijn regeringsaanstelling als chief had hij recht op salaris en op een deel van de lokale belastinggelden die de regering inde voor vaccinatie van het vee en voor de gemeenschappelijke weiden. Hoewel de rol van chief in hoog aanzien stond en alom gerespecteerd werd, was hij, zelfs vijfenzeventig jaar geleden al, gedevalueerd door een onwelwillende witte regering.

De Thembu-stam gaat twintig generaties terug tot koning Zwide. Volgens

de overlevering leefden de Thembu's in de heuvels aan de voet van de Drakensberge en trokken ze in de zestiende eeuw naar de kust, waar ze in het Xhosa-rijk werden opgenomen. De Xhosa's maken deel uit van de Nguni, die, toch zeker al sinds de elfde eeuw, leefden, jaagden en visten in het rijke en milde zuidoostelijke deel van Zuid-Afrika, tussen het grote plateau in het noorden en de Indische Oceaan in het zuiden. De Nguni kunnen verdeeld worden in een noordelijke groep – de Zulu's en de Swazi's – en een zuidelijke groep die bestaat uit amaBaca, amaBomvana, amaGcaleka, amaMfengu, amaMpodomise, amaMpondo, abeSotho en abeThembu, die samen de Xhosa-natie vormen.

De Xhosa's zijn een trots, patrilineaal volk met een expressieve, welluidende taal en een vast geloof in het belang van wetten, onderwijs en wellevendheid. De Xhosa's vormden een evenwichtige, harmonieuze maatschappij, waarin iedereen zijn of haar plaats kende. Iedere Xhosa behoort tot een clan waarvan de oorsprong teruggaat tot een bepaalde stamvader. Ik ben een lid van de Madiba-clan, die afstamt van een Thembu-chieft die in de achttiende eeuw het bewind voerde in Transkei. Ik word vaak aangesproken met mijn clannaam Madiba, wat een teken van respect is.

Ngubengcuka, een van de grootste Thembu-koningen die de stam verenigde, stierf in 1832. Naar het gebruik van die tijd had hij vrouwen uit de belangrijkste koningshuizen; het Grote Huis, waaruit de opvolger gekozen wordt, het Rechterhuis, en de Ixhiba, een kleiner huis, dat ook wel het Linkerhuis genoemd wordt. Het was de taak van de zonen van de Ixhiba of het Linkerhuis om de koninklijke geschillen te beslechten. Mthikrakra, de oudste zoon van het Grote Huis, volgde Ngubengcuka op en Ngangelizwe en Matanzima waren zonen van hem. Sabata, die vanaf 1954 over de Thembu's regeerde, was de kleinzoon van Ngangelizwe en hoger geplaatst dan Kalzer Daliwonga, beter bekend als K.D. Matanzima, de vroegere premier van Transkei – volgens wet en traditie mijn neef – die een afstammeling was van Matanzima. De oudste zoon van de Ixhiba was Simakade, en Mandela, zijn jongere broer, was mijn grootvader.

Hoewel de verhalen en geruchten dat ik een pretendent zou zijn naar de Thembu-kroon al vele jaren de ronde doen, ontmaskert de eenvoudige stamboom die ik hier zonet geschetst heb deze verhalen als een mythe. Want hoewel ik tot de koninklijke familie behoorde, was ik niet een van de bevoorrechte leden die werden opgeleid om te regeren. In plaats daarvan werd ik, als afstammeling van het Linkerhuis, erop voorbereid om, net als mijn vader vóór mij, de stamhoofden te adviseren.

Mijn vader was een grote man met een donker uiterlijk en een recht en statig postuur, en ik ga er graag van uit dat ik dat van hem heb geërfd. Hij had een pluk wit haar net boven zijn voorhoofd, en als kleine jongen wreef ik soms witte as in mijn haar om op hem te lijken. Mijn vader was streng en als

hij zijn kinderen strafte, spaarde hij de roede niet. Hij kon buitengewoon koppig zijn, ook een eigenschap die, helaas, waarschijnlijk van vader op zoon is overgegaan.

Er wordt wel eens beweerd dat mijn vader premier van Thembuland was tijdens de regering van Dalindyebo, de vader van Sabata, begin 1900, en later bij diens zoon Jongintaba, die hem opvolgde. Die benaming is fout in die zin dat die titel niet bestond, maar zijn rol impliceerde wel ongeveer hetzelfde. Als gerespecteerd en gewaardeerd adviseur van beide koningen begeleidde hij hen op hun reizen en stond hij hen meestal terzijde bij belangrijke besprekingen met regeringsambtenaren. Hij was een groot kenner van de Xhosa-geschiedenis, en deels om die reden werd hij zo gewaardeerd als adviseur. Ik kreeg dus al jong belangstelling voor geschiedenis, wat door mijn vader werd aangemoedigd. Hoewel mijn vader niet kon lezen of schrijven, stond hij bekend als een uitstekend spreker, die zijn toehoorders niet alleen boeide, maar tegelijkertijd onderwees.

Later ontdekte ik dat mijn vader niet alleen adviseur van koningen was, maar ook een 'koningsmaker'. Na de vroege dood van Jongilizwe omstreeks 1920 was diens zoon Sabata, het kind van de Grote Vrouw, te jong om te regeren. Er ontstond een meningsverschil over wie van de drie oudste zonen van de andere moeders – Jongintaba, Dabulamanzi en Melithafa – als opvolger gekozen zou worden. Mijn vader werd geraadpleegd en hij stelde Jongintaba voor, omdat die het best was opgeleid. Hij voerde aan dat Jongintaba niet alleen een uitstekend regent zou zijn, maar ook een goede mentor voor de jonge prins. Mijn vader en een aantal andere invloedrijke chiefs hadden het enorme respect voor ontwikkeling dat ongeletterden vaak eigen is. Het advies was controversieel omdat Jongintaba's moeder van een lager huis was, maar mijn vaders keus werd uiteindelijk geaccepteerd zowel door de Thembu's als door de Britse regering. Later zou Jongintaba hem een wederdienst bewijzen op een manier die mijn vader toen niet kon voorzien.

In totaal had mijn vader vier vrouwen, van wie de derde, mijn moeder Noseneni Fanny, de dochter van Nkedama van de amaMpemvu-clan van de Xhosa's, tot het Rechterhuis behoorde. Alle vrouwen, zowel van het Grote Huis en het Rechterhuis (mijn moeder) als van het Linkerhuis en het Iqadi of ondersteunende huis, hadden hun eigen kraal. Een kraal was een eigen stukje grond dat gewoonlijk bestond uit een eenvoudig omheind erf voor vee, wat bouwland en een of meer hutten met strodaken. De kralen van mijn vaders vrouwen lagen vele kilometers uit elkaar en hij reisde van de ene naar de andere. Zo verwekte mijn vader in totaal dertien kinderen, vier jongens en negen meisjes. Ik ben het oudste kind uit het Rechterhuis en de jongste van zijn vier zonen. Ik heb drie zussen, Baliwe, Notancu en Makhutswana, van wie Baliwe de oudste was. Hoewel Mlahlwa zijn oudste zoon was, zou Daligqili, de zoon uit het Grote Huis die begin 1930 stierf, mijn vader als chief opvol-

gen. Behalve ikzelf zijn al mijn vaders zonen nu overleden, en ze waren allemaal mijn meerdere, niet alleen qua leeftijd, maar ook qua status.

Toen ik nog maar een baby was, raakte mijn vader betrokken bij een geschil dat hem van zijn positie als chieft in Mvezo beroofde en waarbij een karaktertrek van hem werd onthuld die hij naar mijn mening op zijn zoon heeft overgedragen. Ik blijf erbij dat persoonlijkheid meer wordt bepaald door opvoeding dan door aanleg, maar mijn vader bezat een trotse weerbaarheid en een koppig rechtvaardigheidsgevoel die ik in mezelf herken. Mijn vader was chieft – of hoofdman, zoals de witten het pleegden te noemen – aangesteld zowel door de regering als door de koning, en hij moest zich niet alleen verantwoorden tegenover de Thembu-koning, maar ook tegenover de lokale magistraat. Op een dag diende een van zijn onderdanen een klacht tegen hem in naar aanleiding van een os die van zijn eigenaar was weggelopen. Daarop zond de magistraat mijn vader een boodschap waarin hij hem beval voor hem te verschijnen. Toen mijn vader de dagvaarding ontving, stuurde hij het volgende antwoord terug: ‘*Andizi, ndisaqula*’ (‘Ik kom niet, ik ben mijn zwaard nog aan het omgorden’). In die tijd kon je magistraten niet uitdagen. Een dergelijk gedrag kon als het toppunt van brutaliteit worden opgevat – wat in dit geval dan ook gebeurde.

Mijn vaders reactie kwam voort uit zijn overtuiging dat de magistraat geen legitieme macht over hem had. Als het stamaangelegenheden betrof, werd hij niet door de wetten van de koning van Engeland geleid, maar door Thembu-traditie. Deze openlijke ongehoorzaamheid kwam niet voort uit een vlaag van woede, maar uit een principiële houding. Hij kwam op voor zijn traditionele rechten als chieft en vocht de autoriteit van de magistraat aan.

Toen de magistraat mijn vaders antwoord ontving, beschuldigde hij hem onmiddellijk van insubordinatie. Er werd geen onderzoek ingesteld, dat was alleen weggelegd voor witte regeringsambtenaren. De magistraat ontsloeg hem gewoon, waarmee er een eind kwam aan de periode dat de Mandela’s chieft waren.

Toentertijd was ik me nog niet bewust van die gebeurtenissen, maar ze hebben mijn leven wel beïnvloed. Mijn vader, die naar de maatstaven van zijn tijd een rijk edelman was, verloor zowel zijn fortuin als zijn titel. Hij raakte het grootste deel van zijn vee, zijn land en de inkomsten daarvan kwijt. Gedwongen door de verslechterde omstandigheden verhuisde mijn moeder naar Qunu, een iets groter dorp ten noorden van Mvezo, waar ze op steun kon rekenen van familie en vrienden. In Qunu leefden we op minder grote voet, maar in dat dorp dicht bij Umtata heb ik de gelukkigste jaren van mijn kindertijd doorgebracht, en mijn vroegste herinneringen vinden daar hun oorsprong.

Het dorp Qunu lag in een smalle, grazige vallei, doorkruist door heldere stromen en omringd door groene heuvels. Er woonden maar een paar honderd mensen. De muren van de bijenkorfvormige hutten waarin ze leefden waren van klei, en een houten paal in het midden ondersteunde het puntige strodak. De vloer was gemaakt van fijngestampte aarde afkomstig van de harde koepel van een mierenhoop, en hij werd regelmatig geëgaliseerd met verse koeiemest. De rook van het vuur ging door het dak naar buiten en de enige ingang was een lage deur waar je gebukt doorheen moest. De rondavels lagen meestal bij elkaar in een woongebied dat een eindje van de maïsvelden af lag. Er waren geen wegen, alleen door blote jongens- en vrouwenvoeten platgetrapte graspaden. De vrouwen en kinderen van het dorp droegen met oker geverfde dekens, alleen de paar christenen uit het dorp droegen westerse kleding. Runderen, schapen, geiten en paarden graasden samen op de gemeenschappelijke weiden. Het land rondom Qunu was voor het grootste deel boomloos, met uitzondering van een paar groepjes populieren op een van de heuvels bij het dorp. Het land zelf was van de staat. De Afrikanen, op enkele uitzonderingen na, mochten toen in Zuid-Afrika geen eigen grond bezitten, maar moesten het land tegen een jaarlijkse vergoeding pachten van de regering. In het gebied waren twee kleine lagere scholen, een winkel, en een ontsmettingstank om het vee van teken en ziekten te bevrijden.

Ons voedsel bestond voornamelijk uit maïs (die wij *mealies* noemen) sorghum, bonen en pompoenen, niet vanwege een of andere aangeboren voorkeur voor dit voedsel, maar omdat de mensen zich niet meer konden veroorloven. De rijkere families in ons dorp vulden hun dieet aan met melk, thee, koffie en suiker, maar voor de meeste mensen in Qunu waren dat exotische luxeartikelen die hun middelen ver te boven gingen. Het water dat gebruikt werd voor de akkers en om te koken en te wassen, moest in emmers uit beken en bronnen worden gehaald. Dat was vrouwenwerk, en Qunu bestond voornamelijk uit vrouwen en kinderen, want de meeste mannen werkten het grootste deel van het jaar op verafgelegen boerderijen of in de mijnen langs de Reef, de grote bergketen met goudhoudend gesteente en schalie, die de zuidelijke grenslijn van Johannesburg vormt. Ze kwamen hooguit twee keer per jaar terug, voornamelijk om hun akkers te ploegen. Het hooien, wieden en oogsten werd aan de vrouwen en kinderen overgelaten. De meeste mensen van het dorp konden niet lezen of schrijven en het begrip onderwijs was velen nog vreemd.

Mijn moeder had in Qunu de leiding over drie rondavels, die voor zover ik me kan herinneren altijd vol waren met baby's en kinderen van bloedverwanten. Ik kan me nauwelijks herinneren dat ik als kind ooit alleen was. In de Afrikaanse cultuur worden de zonen en dochters van ooms en tantes be-

schouwd als broers en zussen, niet als neven en nichten. We maken niet hetzelfde onderscheid tussen bloedverwanten als westerlingen. We hebben geen halfbroers of halfzusters. De zuster van mijn moeder is mijn moeder; de zoon van mijn oom is mijn broer; het kind van mijn broer is mijn zoon of dochter.

Van de drie hutten van mijn moeder werd er een gebruikt om te koken, een om in te slapen en een als opslagruimte. In de hut waarin we sliepen, stond geen meubilair in de westerse betekenis van het woord. We sliepen op maten en zaten op de grond. Ik zag voor het eerst kussens toen ik naar Mqhekezweni ging. Mijn moeder kookte in een ijzeren driepootpot boven een open vuur, midden in of buiten de hut. Alles wat we aten werd door onszelf verbouwd en bereid. Mijn moeder plantte en oogstte haar eigen maïs. De maïskolven werden geoogst als ze hard en droog waren, ze werden bewaard in zakken of in kuilen in de grond. Voor het bereiden van de mealies gebruikten de vrouwen verschillende methoden. Soms maalden ze de korrels tussen twee stenen om brood te bakken. Soms kookten ze de mealies eerst om *umphot-hulo* te krijgen (maïsmeel dat met zure melk gegeten wordt) of *umngqusho* (*samp* ofwel grofgemalen maïspap die soms met, soms zonder bonen gegeten wordt). In tegenstelling tot mealies, waarvan we soms niet voldoende hadden, was er altijd volop melk van onze koeien en geiten.

Al heel jong bracht ik het grootste deel van mijn vrije tijd op de velden door, spelend en vechtend met de andere jongens van het dorp. Een jongen die bij moeder thuis bleef, werd beschouwd als een moederskindje. 's Avonds deelde ik mijn eten en mijn deken met diezelfde jongens. Ik was net vijf toen ik als herdersjongen in de wei op de schapen en de kalveren moest passen. Ik ontdekte de bijna mystieke band die de Xhosa's hebben met vee, dat niet alleen als bron van voedsel en welvaart gezien wordt, maar ook als een zegening van God en een bron van geluk. In de velden leerde ik vogels neer te halen met een katapult, wilde honing, vruchten en eetbare wortels te vinden, warme, zoete melk te drinken zo uit de uier van een koe, te zwemmen in de heldere koude beekjes en vis te vangen met twijn en scherpe stukjes ijzerdraad. Ik leerde stokvechten – essentieel voor iedere Afrikaanse plattelandsjongen – en oefende de verschillende technieken: slagen pareren, schijnbewegingen maken naar de ene kant en dan naar de andere kant slaan, door snel voetenwerk aan een tegenstander ontsnappen. Van die tijd dateert mijn liefde voor het *veld*, het weidse landschap en de eenvoudige schoonheid van de natuur, de zuivere lijn van de horizon.

Als jongens moesten we het hebben van onze eigen vindingrijkheid. We maakten ons eigen speelgoed. We kneedden dieren en vogels van klei. We maakten sleeën van boomtakken die we door ossen lieten trekken. De natuur was ons speelterrein. De heuvels boven Qunu waren bezaaid met grote gladde rotsblokken waar wij onze eigen glijbaan van maakten. We zaten op plat-

te stenen en lieten ons van de grote rotsen naar beneden glijden. We deden dat tot onze achtersten zo'n pijn deden dat we nauwelijks meer konden zitten. Ik leerde rijden door op jonge kalveren te gaan zitten, en nadat ik een paar keer op de grond was geworpen, had ik de slag te pakken.

Ik heb ooit mijn lesje geleerd van een weerspannige ezels. We klommen om beurten op zijn rug en toen ik de kans kreeg om op zijn rug te springen, dook de ezels plotseling een doornstruik in. Hij boog zijn kop voorover en probeerde me af te werpen, wat hem lukte. Mijn gezicht zat inmiddels vol krasen en schrammen en ik voelde me voor mijn vrienden voor schut staan. Net als de mensen in het Oosten, hebben de Afrikanen een sterk ontwikkeld gevoel van waardigheid, of wat de Chinezen 'gezicht' noemen. Ik had gezichtsverlies geleden tegenover mijn vrienden en ik werd vuurrood van schaamte. Ook al was ik maar door een ezels afgeworpen, toch leerde ik hierdoor dat het vernederen van iemand onnodig lijden veroorzaakt, en zelfs als jongen leerde ik mijn tegenstanders te verslaan zonder hun eergevoel aan te tasten.

Meestal speelden de jongens onder elkaar, maar soms mochten onze zusjes meedoen. Als de meisjes meespeelden, deden we meestal spelletjes als *ndize* (verstoppertje) en *icekwa* (tikkertje). Maar wat ik het liefst met meisjes speelde, was wat wij *khetha* noemden, of Kies-je-lief. Dat was niet zozeer een georganiseerd spel, maar iets wat spontaan opkwam als we een groepje meisjes van onze eigen leeftijd aanklumpten en eisten dat ze allemaal de jongen uitkozen van wie ze hielden. Onze regels schreven voor dat de keus van het meisje moest worden gerespecteerd en als ze eenmaal haar favoriet gekozen had, mocht ze haar reis voortzetten, geëscorteerd door de geluksvogel van wie ze hield. Maar de meisjes waren bijdehand en veel slimmer dan wij onnozelaars. Vaak overlegden ze samen en kozen een jongen, meestal de lelijkste, die ze dan aan een stuk door plaagden.

Het meest populaire spel voor jongens was *thinti*, en zoals de meeste jongensspelletjes was het een soort oorlogje spelen. Er werden twee stokken stevig rechtop in de grond geslagen, ongeveer dertig meter uit elkaar, en dat was het doel. De bedoeling van het spel was dat elk team met stokken het andere doel omgooide. We verdedigden ons eigen doel en probeerden te voorkomen dat het andere team de stokken die overgegooid waren terughaalden. Toen we ouder werden, organiseerden we wedstrijden met jongens uit naburige dorpen en we hadden grote bewondering voor de jongens die zich bij deze broederlijke gevechten onderscheidden, ongeveer zoals generaals die in de oorlog grote overwinningen hebben behaald terecht vereerd worden.

Na dit soort spelletjes ging ik terug naar mijn moeders kraal, waar zij het avondeten klaarmaakte. Terwijl mijn vader altijd verhalen vertelde over historische veldslagen en heldhaftige Xhosa-krijgers, boeide mijn moeder ons met Xhosa-legenden en -fabels van talloze generaties. Deze verhalen stimuleerden mijn kinderlijke verbeelding en meestal bevatten ze een of andere mo-

rele les. Ik herinner me nog een verhaal dat mijn moeder ons vertelde over een reiziger die werd aangesproken door een oude vrouw met een erge vorm van staar. De vrouw vroeg de reiziger om hulp en de man wendde zijn ogen af. Toen kwam er een andere man langs, die eveneens werd aangesproken door de oude vrouw. Ze vroeg hem of hij haar ogen wilde schoonmaken en hoewel hij dat een onplezierige taak vond, deed hij wat ze hem vroeg. Toen, o wonder, vielen de oude vrouw de schellen van de ogen en werd ze jong en mooi. De man trouwde met haar en werd rijk en welvarend. Het is een simpel verhaaltje, maar de moraal is er een van alle tijden: deugdzaamheid en edelmoedigheid worden vaak op onvoorziene wijze beloond.

Zoals alle Xhosa-kinderen verwierf ik mijn kennis hoofdzakelijk door kijken. We werden geacht te leren door na te volgen en na te leven, niet door te vragen. De eerste keren dat ik bij witte mensen thuis kwam, stond ik vaak versteld van de hoeveelheid en het soort vragen die de kinderen hun ouders stelden – en de bereidheid van de ouders ze steeds maar weer te beantwoorden. Bij mij thuis vonden ze vragen lastig; volwassenen gaven informatie als ze dat nodig vonden.

Mijn leven, en dat van de meeste Xhosa's toen, werd bepaald door gebruiken, rituelen en taboes. Ze waren het alfa en omega van ons bestaan en werden onvoorwaardelijk geaccepteerd. Mannen volgden de weg die hun vaders voor hen hadden uitgestippeld, vrouwen leidden hetzelfde leven als hun moeders voor hen. Zonder dat het me werd verteld, maakte ik me al snel de ingewikkelde regels eigen die de verhoudingen tussen mannen en vrouwen bepaalden. Ik leerde dat een man het huis waar een vrouw net een kind had gebaard niet mocht binnengaan, dat een pasgetrouwde vrouw de kraal van haar nieuwe thuis niet mocht betreden zonder dat er een grote ceremonie aan voorafging en dat het verwaarlozen van je voorouders ongeluk bracht. Als je op de een of andere manier schande bracht over je voorouders, kon je je misstap alleen maar goedmaken door een medicijnman of een stamoudste te raadplegen, die contact legde met de voorouders en je oprechte verontschuldiging overbracht. Het geloof hierin leek mij een volkomen natuurlijke zaak.

Als jongen zag ik in Qunu weinig witte mensen. De plaatselijke magistraat was uiteraard wit en de dichtstbijzijnde winkelier ook. Zo nu en dan passeerden witte reizigers of politiemannen onze streek. Deze witte mensen leken me machtig als goden en ik was me ervan bewust dat ze werden behandeld met een mengeling van vrees en respect. Maar ze speelden slechts een geringe rol in mijn leven en ik dacht niet of nauwelijks na over de witten in het algemeen of over de relatie tussen mijn eigen mensen en die merkwaardige, afstandelijke figuren.

De enige rivaliteit tussen de verschillende clans of stammen in onze kleine wereld in Qunu was die tussen de Xhosa's en de amaMfengu, van wie er een klein aantal in ons dorp woonde. De amaMfengu kwamen naar de Oostkaap